

ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

FTAXP 06.51.77
ӨОЖ 339.942
JEL F15

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2026-1-3-11-27>

АРУПОВА Н.А.,¹

Э.Ғ.М., жетекші ғылыми қызметкер.
e-mail: nargiza-05@mail.ru
ORCID ID: 0009-0001-2956-1288

АБРАМОВ В.Л.,*²

Э.Ғ.Д., профессор.
*e-mail: valabr@yandex.ru
ORCID ID: 0000-0002-6351-2594

АРУПОВ А.А.,¹

Э.Ғ.М., ғылыми қызметкер.
e-mail: a_azat@bk.kz
ORCID ID: 0009-0006-5161-9753

АСАНОВА М.М.,³

докторант.
e-mail: 25261073@turan-edu.kz
ORCID ID: 0009-0002-8311-1912

¹Әлемдік экономика және
халықаралық қатынастар институты,
Алматы қ., Қазақстан

²Ресей Федерациясы Үкіметі жанындағы
Қаржы университеті,
Мәскеу қ., Ресей

³«Туран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ ИНДУСТРИЯЛЫҚ
ЖӘНЕ АГРАРЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАЛАРДЫҢ
БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақала Орталық Азия елдерінің индустриялық және аграрлық әлеуетін бағалауға арналған, бұл әлеует аймақтың шикізаттық конъюнктураға тәуелділігі мен әлемдік экономикалық орталықтардан көлік-географиялық оқшаулануы жағдайында ұлттық экономикалардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізі ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – аймақтың бес елінің индустриялық-аграрлық әлеуетіне кешенді салыстырмалы талдау жүргізу негізінде толық өндірістік циклді қамтамасыз ететін интеграцияланған құрылымдар қалыптастырудың басым бағыттарын ғылыми тұрғыдан негіздеу. Талдау екі топ өлшемшартқа – құрылымдық алғышарттарға (табиғи ресурстар, инфрақұрылым, еңбек ресурстары) және сандық-экономикалық көрсеткіштерге (ЖІӨ, индустриализация деңгейі, экспорт, экономика құрылымы) – негізделген, зерттеу аймақтық көшбасшы Қазақстан айналасында құрылған. Жұмыстың ғылыми және практикалық ма-

ныздылығы – халықаралық әдебиетте постсоветтік кеңістікке қатысты жеткіліксіз зерттелген аймақтық интеграция тақырыбы бойынша жинақталған білімдерді жүйелеуде, сондай-ақ интеграцияланған құрылымдар қалыптастыру үшін перспективалы басым салаларды (энергетика, химия өнеркәсібі, агроөнеркәсіптік кешен) және нақты тауарлық тізбектерді (мақта, дәнді дақылдар, жеміс-көкөніс және сүт өнімдері және т.б.) анықтауда жатыр. Зерттеудің құндылығы верификацияланған ресми деректерге негізделген кросс-елдік салыстыруда, талдау шектеулерін (статистиканың толық еместігі, ұлттық әдіснамалардың айырмашылығы, тұжырымдардың сипаттамалық-салыстырмалы сипаты) ашық көрсетуде жатыр. Нәтижелердің практикалық маңыздылығы – оларды салалық министрліктерге ұсынымдар әзірлеуде, сондай-ақ институционалдық және инвестициялық бағыттағы келесі зерттеулердің негізі ретінде пайдалану мүмкіндігінде.

Тірек сөздер: бәсекеге қабілеттілік, бәсекелік артықшылықтар, ұлттық экономика, индустриялық әлеует, аграрлық әлеует, тұрақты даму, экономикалық интеграция.

Кіріспе

Ғылыми зерттеу шетелдік және отандық ғалымдардың Орталық Азиядағы экономикалық өзара іс-қимыл, интеграциялық үдерістер мен ұлттық бәсекеге қабілеттілік мәселелеріне арналған еңбектеріне негізделген: бәсекелік артықшылықтар теориясы (М. Портер), ұлттық инновациялық жүйелер тұжырымдамасы (К. Фримен, Р. Нельсон, Б. Лундвалл) және кластерлік даму теориясы (М. Штайнер, Ф. Кук, О. Солвелл, Дж. Симми) инновацияларды, технологиялар трансфертін және экономикалық қызметті кеңістіктік ұйымдастыруды бәсекеге қабілеттілікпен байланыстыруға мүмкіндік берді. Халықаралық аймақтық интеграцияны зерттеуде төрт негізгі бағыт қалыптасты: сауданы ырықтандыру (Я. Винер, С. Гош, С. Ямарик, Дж. Мусила), ғылыми-технологиялық және өндірістік кооперация (П. Дикен, П. Атукорала, Н. Ямашита, Ф. Кимура), институционалдық ортаны жетілдіру мен мобильді өндіріс факторларын тарту, және АСЕАН, CARICOM, MERCOSUR, СААРК форматтарын эмпирикалық талдау.

Аймақтық экономикалық интеграцияны зерттеуге ірі ғылыми орталықтар белсенді қатысады: мысалы, Еуропалық Одақта жүзден астам ғалым осы тақырыппен айналысып, зерттеу нәтижелері ЕО басқару органдарына практикалық ұсынымдар әзірлеуде пайдаланылады. Ал постсоветтік кеңістіктегі, әсіресе Орталық Азиядағы интеграциялық үдерістер мен бәсекелік артықшылықтарды қалыптастыру мәселелері халықаралық ғылыми әдебиетте жеткіліксіз зерттелген: бұл бағытта негізінен Дүниежүзілік банк пен Еуразиялық даму банкі жұмыс істейді, ал қазақстандық ғылымда Т. Мансуров, С. Қалиева, Е. Қарібжанов, М. Абайдуллаева, А. Арупов, Б. Хусаинова, Г. Рахматуллина елеулі үлес қосқанымен, халықаралық ғылыми қоғамдастықтың қатысуы және қазақстандық ғалымдардың халықаралық жарияланым белсенділігі әлі де жеткіліксіз.

Осыған байланысты зерттеу жинақталған ғылыми білімдерді жүйелеуге және толықтыруға, теориялық және практикалық мәселелерді анықтауға, сондай-ақ Орталық Азия елдерінің тұрақты бәсекелік артықшылықтарын қалыптастыру әдіснамасын әзірлеуге бағытталған. Күтілетін әлеуметтік-экономикалық нәтиже – өңір мемлекеттері арасындағы сауда-экономикалық байланыстарды нығайту мен көлік-логистикалық бағыттарды әртараптандырудың ғылыми негіздемесін қалыптастыру, бұл экономикалық кооперация мен интеграцияны дамытуға, ұлттық мүдделерді қорғауға және жаһандық өзгерістерге бейімделуге ықпал етеді.

Зерттеудің мақсаты – Орталық Азия елдерінің индустриялық және аграрлық әлеуетін кешенді салыстырмалы талдау негізінде оны осы елдердің ұлттық экономикаларының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізі ретінде ғылыми тұрғыдан негіздеу.

Осыған сәйкес зерттеудің нақты міндеті – Орталық Азия елдерінің индустриялық-аграрлық әлеуетін салыстырмалы талдау негізінде, аймақ ішінде толық өндірістік циклді қамтамасыз ете алатын секторлар бойынша инновациялық интеграцияланған құрылымдар құрудың басымдықтарын анықтау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Орталық Азия мемлекеттерінің экономикалық бәсекеге қабілеттілігін арттыру тек кооперацияны дамыту және ұлттық экономикалардың индустриялық және аграрлық әлеуетінің толыққанды дамуы үшін жағдай жасау негізінде ғана мүмкін болады.

Зерттеу барысында экономикалық, статистикалық және салыстырмалы талдау әдістерімен қатар институционалдық, жүйелік, кешенді және елдік зерттеу тәсілдері қолданылды: сауда қатынастарын, инвестицияларды, экономикалық көрсеткіштерді, инновациялық практикалар мен цифрлық даму деңгейлерін зерттеу экономикалық талдау негізінде жүргізілді, ал тенденциялар мен проблемаларды анықтау – статистикалық талдау арқылы. Ғылыми зерттеу процесінде танылған ресми дереккөздерден алынған сандық және сапалық деректерді біріктіру нәтижелердің қажетті сенімділігін қамтамасыз етеді.

Нәтижелердің қайталану мүмкіндігі ашық дереккөздерді пайдалану және бірыңғай жіктемелер мен стандарттарды қолдану арқылы қамтамасыз етіледі.

Кешенді зерттеу аймақтық қамтумен қатар әрбір елдің ерекшелігін жарықтандыратын кросс-ұлттық талдауды қолдануды болжайды, зерттеу аймақтық көшбасшы Қазақстан Республикасы айналасында құрылды.

Орталық Азия елдерінің индустриялық әлеуетін талдау екі топ өлшемшарт негізінде жүргізілді: біріншісі – табиғи ресурстардың болуы, инфрақұрылымның даму деңгейі және еңбек ресурстарының қолжетімділігі сияқты құрылымдық алғышарттар; екіншісі – жалпы ішкі өнім, индустриализация деңгейі, тауарлар мен қызметтер экспорты және экономика құрылымы сияқты әрбір елдің негізгі сандық-экономикалық көрсеткіштері.

Жүргізілген талдаудың бірқатар шектеулерін атап өткен жөн. Біріншіден, ресми статистиканың қолжетімділігі елдер бойынша бірдей емес (2-суретте Тәжікстан 2023, қалғандары 2024 жылғы деректермен; Түркіменстанның 2025 жылғы экспорты – қолжетімсіз; кейбір сыртқы сауда деректері Тәжікстан, Түркіменстан, Өзбекстан бойынша толық емес), бұл тікелей салыстыруды шектейді. Екіншіден, ұлттық статистика әдіснамалары елдер арасында ерекшеленуі мүмкін, ал 1-кестедегі ағымдағы бағамен берілген көрсеткіштер номиналды өсімге инфляция мен бағам әсерін де қосады.

Үшіншіден, әдістер сипаттамалық-салыстырмалы сипатта: формалды эконометрикалық модельдеу жоқ болғандықтан, байланыстар корреляциялық қалады, қатаң себептік тұжырымға негіз бола алмайды. Төртіншіден, зерттеу Қазақстан айналасында құрылған, бұл қалған төрт елдің тереңдігін шектеуі мүмкін.

Нәтижелер және талқылау

Орталық Азия аймағы бай табиғи ресурстарға ие және көптеген салаларда пайдаланылмаған әлеуетті иеленеді. Алайда Еуразияның басқа макрорегиондарымен салыстырғанда Орталық Азия Солтүстік Америка, Батыс Еуропа, Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азия сияқты дүниежүзінің негізгі экономикалық орталықтарынан ең оқшауланған аймақ болып табылады. Бұл аймақ елдерінің теңізге шығар жолы жоқ, бұл әлемдік нарықтарға қол жеткізу құнын едәуір арттырады. Кеңес дәуірінен мұраланған көлік және энергетика инфрақұрылымы бұл елдерді көп жағынан өзара тәуелді етеді, бұл аймақтық ынтымақтастықты дамытудың, әсіресе энергетика мен су ресурстарын басқару салаларындағы маңыздылығын атап көрсетеді [1].

Аймақтағы экономикалық өсу соңғы екі онжылдықта серпінді болды және негізінен әлемдік нарықтардағы шикізат тауарларына деген жоғары бағалармен айқындалды. Соңғы қолжетімді бағалаулар бойынша аймақтың жиынтық ЖІӨ-і 2024 ж. шамамен 519 млрд долларға жетті (2000 жылдардың басындағы көрсеткіштерден бірнеше есе, шамамен 400%-ға жоғары) [2], ал 2025 ж. 500 млрд доллардан асып, орташа жан басына шаққандағы ЖІӨ 12 000 доллардан жоғары деп бағаланды [3]; бұл өсім негізінен шикізат бағаларының циклдік конъюнктурасына тәуелді болып қалуда, бұл аймақтың экономикалық құрылымын әртараптандыру қажеттілігін негіздейді.

Орталық Азиядағы жалпы қосылған құнды арттыру мақсатымен инновациялық интеграцияланған құрылымдарды қалыптастыру үшін қызықты болуы мүмкін кейбір салалар мыналарды қамтуы мүмкін:

Минералдық ресурстарды өндіру және өңдеу.

Қазақстан, Өзбекстан және Түркіменстан мұнай, газ, уран және басқа пайдалы қазбалардың үлкен қорларына ие. Осы ресурстарды өндіру мен өңдеуге байланысты интеграцияланған құрылымдарды қалыптастыру аймақтағы жалпы қосылған құнды едәуір арттыра алады.

Мұндай ресурстардың кейбіреулері мыналарды қамтиды:

- ♦ Мұнай және газ: Орталық Азия ірі әлемдік өндірушілердің бірі, бұл мұнай-химия саласының дамуына негіз болады.
- ♦ Уран: Қазақстан дүниежүзіндегі ең ірі өндіруші, бұл ядролық энергетиканың дамуына түрткі бола алады.
- ♦ Металл кендері: мыс, алтын, темір қорлары металлургия мен электротехниканың дамуына ықпал етеді.
- ♦ Тас көмір: Қазақстан мен Өзбекстан тас көмірдің ірі өндірушілері болып табылады, бұл энергетика мен химия салаларының дамуына ықпал ете алады.
- ♦ Фосфаттар: Қазақстан аймақтағы ең ірі өндіруші, бұл тыңайтқыш өндірісіне негіз болады.
- ♦ Өңдеу өнеркәсібі: Орталық Азия елдерінің арасында Қазақстан инновациялық интеграцияланған құрылымдарды қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін ең дамыған өнеркәсіп секторына ие.

Металлургия саласындағы инновациялардың Орталық Азияда қолданылуы мүмкін кейбір мысалдары мыналарды қамтиды:

- ♦ Кен өңдеу технологиялары. Бұл өндіріс тиімділігін арттырып, шығынды азайтады.
- ♦ Қалдықтарды кәдеге жарату. Бұл қоршаған ортаға теріс әсерді азайтып, тиімділікті арттырады.
- ♦ Энергия үнемдеу технологияларын қолдану. Жаңа энергия үнемдеу технологияларын пайдалану энергияға жұмсалатын шығынды азайтып, қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға көмектесе алады.

Бұл бағыттардың ішінде ең үлкен экономикалық тиімділікті қысқа мерзімде кен өңдеу технологиялары мен қалдықтарды кәдеге жарату шешімдері бере алады, өйткені олар қолданыстағы өндірістік базаны түбегейлі қайта құрусыз жаңғыртуға мүмкіндік береді; сапа менеджменті мен жаңа материалдар жасақтау бағыттары нақты салалық деректермен расталмаған жалпы сипаттағы тұжырымдар болғандықтан алып тасталды.

1-кестеде Орталық Азия елдерінің 2010 және 2025 жж. негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің өзгеру динамикасы салыстырмалы түрде көрсетілген.

Кесте 1 – Орталық Азия аймағының негізгі экономикалық көрсеткіштері

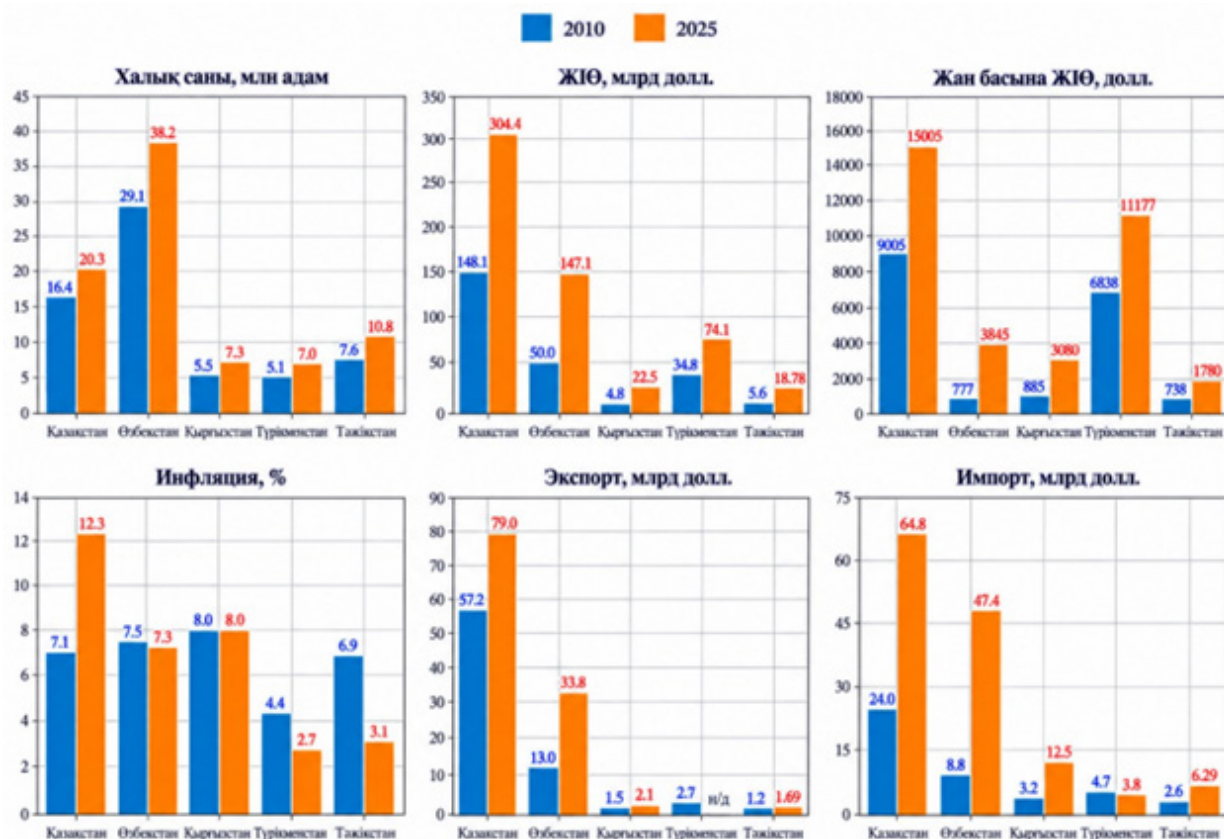
Көрсеткіштер	Қазақстан		Өзбекстан		Қырғызстан		Түркіменстан		Тәжікстан	
	2010	2025	2010	2025	2010	2025	2010	2025	2010	2025
Халық (млн адам)	16,4	20,3	29,1	38,2	5,5	7,3	5,1	7,0	7,6	10,8
ЖІӨ (млрд долл.)	148,1	304,4	50,0	147,1	4,8	22,5	34,8	74,1	5,6	18,78
Жан басына ЖІӨ (долл.)	9005	15005	777	3845	885	3080	6838	11177	738	1780
Инфляция (%)	7,1	12,3	7,5	7,3	8,0	8,0	4,4	2,7	6,9	3,1
Экспорт (млрд долл.)	57,2	79,0	13,0	33,8	1,5	2,1	2,7	н/д	1,2	1,69
Импорт (млрд долл.)	24,0	64,8	8,8	47,4	3,2	12,5	4,7	3,8	2,6	6,29
Ескертпе: Авторлармен [4, 5] дереккөздер негізінде құрастырылды.										

Кесте деректерінен 2010–2025 жж. Орталық Азияның барлық елдерінде халық санының өскені байқалады. Халық санының ең жоғары өсімі Тәжікстанда (42,1%), Түркіменстанда (37,3%), Қырғызстанда (32,7%) және Өзбекстанда (31,3%) тіркелсе, Қазақстанда бұл көрсеткіш 23,8%-ды құрады. 2010 жылмен салыстырғанда 2025 ж. ЖІӨ көлемі Қазақстанда 105,5%-ға, Өзбекстанда 194,2%-ға, Қырғызстанда 368,8%-ға, Түркіменстанда 112,9%-ға және Тәжікстанда 235,4%-ға өсті. Сонымен қатар, барлық елдерде жан басына шаққандағы ЖІӨ көлемінің айтарлықтай ұлғаюы байқалады: ең жоғары өсім Өзбекстанда (394,9%), Қырғызстанда (248,0%) және Тәжікстанда (141,2%) тіркелді, ал Қазақстан мен Түркіменстанда тиісінше 66,6% және

63,5%-ды құрады. Инфляция деңгейі Қазақстанда 7,1%-дан 12,3%-ға дейін, яғни 5,2 пайыздық тармаққа өсті, Қырғызстанда 8,0% деңгейінде өзгеріссіз қалды, ал Өзбекстанда 7,5%-дан 7,3%-ға, Түркіменстанда 4,4%-дан 2,7%-ға және Тәжікстанда 6,9%-дан 3,1%-ға дейін төмендеді.

Атап өткендей (Әдістер бөлімінде де көрсетілген), бұл номиналды өсім инфляция мен бағам әсерін де қамтиды: мысалы, Қырғызстандағы ЖІӨ-нің ең жоғары өсімі (368,8%) халық санының орташа өсіміне (32,7%) сәйкес келмейді, бұл көрсеткіштің басым бөлігі баға-бағам факторларына байланысты болуы мүмкін екенін білдіреді.

Орталық Азия елдерінің 2010 және 2025 жылдардағы негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің өзгерісі 1-суретте көрнекі түрде берілген.

Сурет 1 – Орталық Азия елдерінің негізгі экономикалық көрсеткіштері, 2010 және 2025 жж.

Ескертпе: Түркіменстан бойынша 2025 жылғы экспорт дерегі – н/д, 1-кесте деректері негізінде құрастырылған.

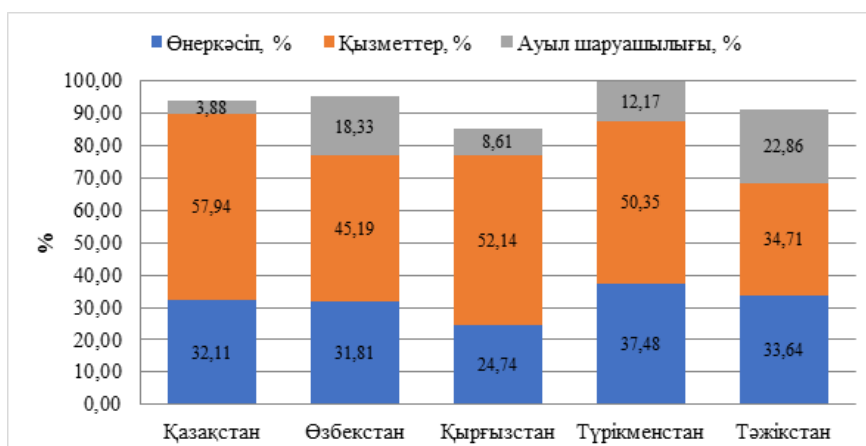
1-сурет деректері 2010 және 2025 жж. Орталық Азияның барлық елдерінде халық санының, ЖІӨ мен жан басына шаққандағы ЖІӨ көлемінің өскенін көрсетеді. ЖІӨ-нің ең жоғары өсімі Қырғызстанда, ал халық санының ең жоғары өсімі Тәжікстанда байқалады. Қазақстанда инфляция деңгейі 7,1%-дан 12,3%-ға дейін артса, Өзбекстанда шамалы төмендеп, Қырғызстанда өзгеріссіз қалған. Экспорт пен импорт көлемі негізінен өскен, алайда Түркіменстанның 2025 жылғы экспорт көрсеткіші бойынша дерек жоқ.

Сыртқы сауда бойынша Қазақстан 2025 ж. Орталық Азияда оң сауда балансына ие жалғыз ел, дегенмен ЖІӨ мен сыртқы сауда көрсеткіштері Батыстағыдан едәуір төмен калуда, бұл «шикізаттық» бағыттан «өндіруші» бағытқа өту қажеттілігін көрсетеді.

Кесте деректері экономиканың тек бір бөлігін бейнелейді, толық құрылым 2-суреттен көрінеді.

Жалпы алғанда, 2-сурет аймақ елдерінің салалық құрылымы біркелкі емес екенін көрсетеді: Қазақстан мен Қырғызстанда қызмет көрсету секторы айқын басым болса, Түркіменстанда өнеркәсіптің, ал Тәжікстан мен Өзбекстанда ауыл шаруашылығының салыстырмалы маңызы

жоғары. Суреттегі үш сектордың үлестері Түркіменстаннан басқа елдерде 100%-ға дейін қосылмайды, сондықтан диаграмма экономиканың толық салалық құрылымын емес, көрсетілген үш сектордың үлесін ғана қамтуы мүмкін.

Сурет 2 – Орталық Азия елдерінің ЖІӨ құрылымы, 2023–2024 жж., %

Ескертпе: Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан және Түркіменстан бойынша 2024 ж. деректер, Тәжікстан бойынша 2023 ж. деректер пайдаланылды (ол бойынша бұдан да жаңа ресми деректер жоқ); авторлар [6] дереккөз негізінде құрастырды.

2-сурет деректері бойынша Орталық Азия елдерінде көрсетілген үш сектордың ішінде қызметтер саласының үлесі басым. Оның ең жоғары деңгейі Қазақстанда – 57,94%, одан кейін Қырғызстанда – 52,14%, Түркіменстанда – 50,35%, Өзбекстанда – 45,19% және Тәжікстанда – 34,71%. Өнеркәсіптің үлесі Түркіменстанда 37,48%-бен ең жоғары деңгейде қалыптасса, Тәжікстанда – 33,64%, Қазақстанда – 32,11%, Өзбекстанда – 31,81% және Қырғызстанда – 24,74%-ды құрайды. Ауыл шаруашылығының салыстырмалы түрде жоғары үлесі Тәжікстанда (22,86%) және Өзбекстанда (18,33%) байқалады. Жалпы алғанда, көрсеткіштер аймақ елдерінің экономикалық құрылымындағы қызметтер секторының жетекші рөлін және жекелеген мемлекеттерде өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығының елеулі маңызын көрсетеді. Қазақстан минералдық-шикізат ресурстарына бай мемлекеттердің бірі болып табылады.

Орталық Азия ішінде аяқталған айналым түрінде инновациялық интеграцияланған құрылымдарды қалыптастыру үшін қарастыруға болатын кейбір салалар мыналарды қамтуы мүмкін:

Электр энергетикасы және энергия үнемдеу.

Бұл сала Орталық Азия үшін маңызды, өйткені аймақ көмір, мұнай және газ сияқты дәстүрлі энергоресурстардың маңызды қорларына, сондай-ақ күн және жел энергиясы сияқты жаңартылатын энергия көздерін дамыту әлеуетіне ие (2-кесте). Осы салада инновациялық интеграцияланған құрылымдарды қалыптастыру жалпы қосылған құнды арттыруға және аймақтағы энергиямен жабдықтау жүйесінің өнімділігі мен тиімділігін жоғарылатуға көмектесе алады.

Перспективалы бағыттардың бірі – энергия тұтынуды басқаруға арналған цифрлық «ақылды тор» жүйесін дамыту, бұл шығындарды төмендетіп, бәсекеге қабілеттілікті арттырады.

Күн панельдері мен жел генераторлары сияқты жаңартылатын көздерге негізделген жүйелер экологиялық тұрақтылыққа да ықпал етеді. 2-кестеде Орталық Азиядағы ЖЭК әлеуеті ұсынылған.

Кестедегі көрсеткіштер – Орталық Азия елдерінің жаңартылатын энергия ресурстарының теориялық/техникалық әлеуетін бағалау (гидрологиялық, метеорологиялық және геологиялық зерттеулер негізінде), олар жыл сайын қайта есептелетін статистика емес. Тексеру барысында 2022–2025 жж. жарияланымдар (соның ішінде ОБСЕ 2022 ж. баяндамасы және 2024–2025 жж. академиялық мақалалар) осы дәл сандарды өзгеріссіз қайта келтіретіні анықталды – яғни осы уақытқа дейін дәл осы форматта (ел бойынша, санат бойынша) неғұрлым жаңа, салыстырмалы жиынтық бағалау жарияланбаған.

Кесте 2 – Орталық Азиядағы жаңартылатын энергия көздерінің әлеуеті

Елдер	Шағын ГЭС*	Күн энергиясы		Жел энергиясы		Геотер-малдық	Био
		МВт	ТВт*сағ	МВт	ТВт*сағ		
	МВт	МВт	ТВт*сағ	МВт	ТВт*сағ	ТВт*сағ	МВт
Қазақстан	4 800 (<35 МВт) 2 707 (<10 МВт)	3 760 000	6 684	354 000	11 388	54 000	300
Қырғызстан	900 (<30 МВт) 275 (<10 МВт)	267 000	537	1 500	256	171	200
Тәжікстан	30 000 (<30 МВт)	195 000	410	2 000	146	45	300
Түркіменстан	1 300	655 000	1 484	10 000	1 992	н.д.	н.д.
Өзбекстан	1 180 (<10 МВт)	593 000	1 195	1 600	1 685	2	800
Барлығы	39 862	5 470 000	10 310	369 100	15 467	54 218	1 600
* Шағын ГЭС – қуаттылығы <10 және <35 МВт станциялар.							
Ескертпе: Авторлармен [7] дереккөз арқылы құрастырылған.							

Кесте деректері ЖЭК әлеуетінің күн және жел энергетикасы сегменттерінде шоғырланғанын бейнелейді. «Күн» әлеуеті «жоғары» деп бағаланады – Орталық Азия үшін жиынтықта 5470 ГВт. Бұл еуропалық-азиялық құрлықтық аумақтың орташа мәндерінен жоғары, бірақ оңтүстікте орналасқан тропиктік және субтропиктік шөлдерге қарағанда төмен. Бұл әлеуеттің 3760 ГВт-ы Қазақстанда шоғырланған.

«Жел» әлеуеті «орташа» деп бағаланады – жиынтықта 369,1 ГВт, Қазақстанның оңтүстігіндегі тау жоталары бойымен және Каспий теңізінің шығысындағы ашық даларда жоғары мәндер байқалады, бұл осы елдің (тек Қазақстанда 354 ГВт) жиынтық көлемдегі үстемдік маңызын түсіндіреді.

ЖЭК әлеуетін іске асыру автоматты жиілікті реттеуді енгізуді, маневрлі гидроэлектр станциялары мен электр желілерінің өткізу қабілетін арттыруды, сондай-ақ өнеркәсіп пен тұрғын үй секторындағы энергия үнемдеу жобаларын талап етеді [8].

Қазақстан Президенті Қ.-Ж. Тоқаев Орталық Азия мемлекеттері басшыларының V Консультациялық кездесуінде сөйлеген сөзінде: «Осы фонда тамақ өнімдері, жеңіл, құрылыс және химия өнеркәсібі тауарлары өндірісі бойынша кластерлік кооперациялық жобалар құру үлкен әлеуетке ие. Осыған байланысты Орталық Азия мемлекеттерінің өнеркәсіптік кооперациясын дамыту бойынша іс-шаралар жоспарын жасақтауды ұсынамын. Бұл жоспар жекелеген тауар түрлерін үшінші елдер нарықтарына экспорттау перспективасымен тұйық өндіріс циклін қалыптастыруға бағытталатын еді», – деп атап өтті [9].

Химия өнеркәсібі.

Орталық Азия уран, алтын, мыс, қорғасын, мырыш және басқа да химия өнеркәсібін дамыту үшін пайдаланылуы мүмкін минералдық ресурстардың маңызды қорларына ие. Осы салада интеграцияланған құрылымдарды қалыптастыру жалпы қосылған құнды арттыруға және дайын өнім экспортына алып келуі мүмкін.

Дүниежүзілік алтын кеңесінің (WGC) деректері бойынша 2024 ж. Өзбекстан 129,1 т алтын өндіріп, әлемде 10-орынды иеленді (2023 ж. – 119,6 тонна) [10]; өндіріс көлемі өскенімен, басқа елдердің үлесі тезірек ұлғайғандықтан рейтингтегі орны 2020 жылғы 8-орыннан сәл төмендеді. Мақта бойынша ел де топ-10 өндірушінің қатарында: АҚШ Ауыл шаруашылығы департаментінің (USDA) деректеріне сәйкес, 2024–2025 маркетингтік жылында шамамен 3,0 млн т шикі мақта жиналды [11].

Қазақстан Орталық Азия елдерінің арасында мұнай-газ саласында ең жоғары әлеуетке ие: соңғы деректер бойынша ол мұнай өндіру бойынша әлемде 12-орынды сақтап қалуда (тәулігіне шамамен 1,84–1,9 млн баррель, 2024 ж.) [12], ал Түркіменстан табиғи газ өндіру бойынша 12–13-орынды иеленеді (жылына шамамен 73–78 млрд текше м) [13].

Қазақстан вольфрам (әлемде 1-орын), хром (2-орын), уран (2-орын) және марганец (4-орын) қорлары бойынша әлемдік топ-5-ке кіреді [14], бірақ бұл артықшылық негізінен өңделмеген түрде экспортталады – қор көлемі мен қосылған құны жоғары өнімге айналу деңгейі арасындағы осы алшақтық химия өнеркәсібі бөлімінің негізгі дәйегі.

Бұл саладағы негізгі бағыттар – экологиялық таза өндіріс технологияларын енгізу және шикізатты полимерлер, дәрілік препараттар мен синтетикалық материалдар сияқты жоғары қосылған құны бар дайын өнімге өндейтін тізбектер құру, бұл импортқа тәуелділікті азайтып, экспорттық әлеуетті арттырады.

Ел бойынша қорытындыласақ, индустриялық әлеует бес елге бірдей бөлінбеген. Қазақстан мұнай (әлемде 12-орын), уран (әлемдегі ең ірі өндіруші), көмір, фосфат және өңдеу өнеркәсібі бойынша аймақтың жетекшісі болып қала береді, сондай-ақ вольфрам, хром, марганец және уран қорлары бойынша әлемдік топ-5-ке кіреді [14], ал жаңартылатын энергия әлеуетінің де басым бөлігі (күн – 3760 ГВт, жел – 354 ГВт) осында шоғырланған (2-кесте). Өзбекстан алтын өндіру (әлемде 10-орын) мен мақта өндірісінде (топ-10) көш бастаса, Түркіменстан табиғи газ қорлары бойынша (әлемде 12–13-орын) ерекшеленеді. Ал Қырғызстан мен Тәжікстанның индустриялық бейіні салыстырмалы түрде әлсіз көрінеді: олардың негізгі әлеуеті гидроэнергетикада (атап айтқанда, Тәжікстанда шағын ГЭС қуаты аймақта ең жоғары – 2-кесте) және төменде қаралатын аграрлық секторда шоғырланған.

Көлік және логистика.

Орталық Азия Еуропа мен Азия арасындағы транзиттік аймақ болып табылатындықтан, көлік-логистика инфрақұрылымы жоғарыда қаралған индустриялық (минералдық ресурстар, металлургия, химия) және төменде қаралатын аграрлық өнімдердің әлемдік нарықтарға шығуын қамтамасыз ететін негізгі алғышарт болып табылады – яғни бұл сала өз алдына бөлек әлеует емес, индустриялық-аграрлық әлеуетті іске асырудың инфрақұрылымдық шарты ретінде қаралады. «Жаңа Жібек жолы» сияқты транспорттық дәліздерді дамыту аймақтың халықаралық сауда саласындағы рөлін едәуір арттыра алады.

ҚР Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2024 ж. Қазақстанда барлық көлік түрлерімен 1,08 млрд т жүк тасымалданды, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 10%-ға артық [15]; ал Қазақстан арқылы транзиттік тасымал 34,6 млн тоннаны құрап, 7,1%-ға өсті [16].

Негізгі міндеттер – көлік инфрақұрылымын жаңғырту, логистика орталықтарын құру және цифрлық технологияларды енгізу, бұл халықаралық сауданың тиімділігі мен аймақтың жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттырады [17].

Ауыл шаруашылығы және тамақ өнеркәсібі.

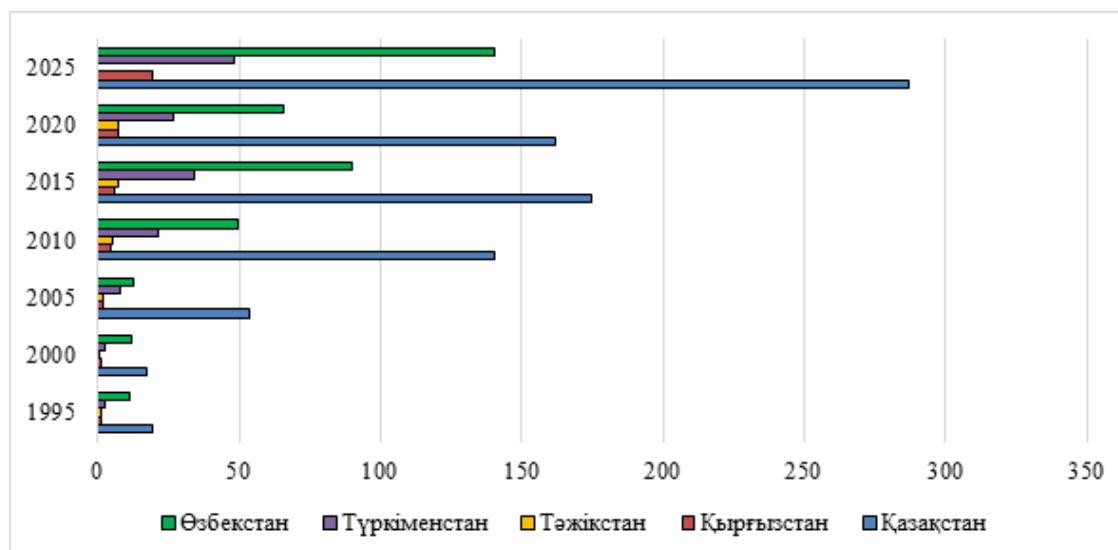
Ауыл шаруашылығы – Орталық Азия елдері экономикасының басты салаларының бірі және жұмыспен қамтудың маңызды көзі, әсіресе органикалық өнім өндірісінде интеграцияланған құрылымдар қалыптастыру арқылы дамыту әлеуеті зор. Азық-түлік қауіпсіздігі тұрғысынан Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстанның кейбір азық-түлік өнімдері бойынша өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі 100%-дан асады, яғни бұл елдер тек өздерін қамтамасыз етіп қана қоймай, экспорттай да алады [18]. Еуразиялық Даму Банкінің бағалауынша, ауыл шаруашылығы – Еуразия аймағының ұзақ мерзімді экономикалық мамандануының негізгі элементі, ал өз азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етумен қатар Еуразия елдері 2035 жылға қарай 600 млн адамды тамақпен қамтамасыз ете алады [19].

Алайда бұл салада қаржыландырудың жетіспеушілігі, өндірістің тиімсіздігі және өткізу проблемалары әлі де бар.

Экономикалық дамудың тенденцияларына сәйкес жұмыс орындарының қызметтер секторына және өңдеуші өнеркәсіпке ауысуына байланысты ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі бірқатар жыл бойы Орталық Азияның барлық елдерінде қысқарып келеді [20].

Соңғы онжылдықтардағы өтпелі кезеңде ауыл шаруашылығындағы жұмыспен қамту маргиналдануға ұшырап, жұмыс күші мен капитал өнеркәсіп пен қызметтердің неғұрлым тиімді секторларына ауысты, бұл ауылдық аудандардағы кедейлік пен жұмыссыздық тәуекелдерін арттырады.

ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі және ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының жылдар өте азайғанына қарамастан, ауыл шаруашылығындағы қосылған құн өсе беруде (3-сурет).

Сурет 3 – Орталық Азия елдеріндегі негізгі бағалар бойынша жалпы қосылған құн (ЖҚҚ) (ағымдағы бағалармен, млрд АҚШ долл.)

Ескертпе: Тәжікстан бойынша 2025 жылғы деректер жоқ, авторлар [21] дереккөз негізінде құрастырды.

3-сурет деректері Орталық Азия елдерінде қарастырылып отырған көрсеткіштің 1995–2025 жж. аралығында жалпы өсу үрдісін көрсетеді. Қазақстан бүкіл кезең бойы айқын көш-басшы болып, көрсеткіш 1995 жылғы 19-дан 2025 ж. 287-ге дейін, яғни шамамен 15 есеге артқан. Өзбекстанда да елеулі өсім байқалады: 12-ден 141-ге дейін, бұл шамамен 11,8 еселік өсімге сәйкес келеді. Түркіменстанда көрсеткіш 2-ден 48-ге дейін ұлғайып, салыстырмалы түрде ең жоғары ұзақ мерзімді өсімдердің бірін көрсеткен. 2015–2020 жж. Қазақстанда, Түркіменстанда және Өзбекстанда көрсеткіштің уақытша төмендеуі байқалады. Алайда 2020 жылдан кейін динамика қайта жанданып, әсіресе Қырғызстан мен Өзбекстанда айтарлықтай өсім орын алған: 2020–2025 жж. Қырғызстанда көрсеткіш 7-ден 19-ға, ал Өзбекстанда 66-дан 141-ге дейін артқан. Тәжікстанда 1995–2020 жылдары өсім 1-ден 7-ге дейін болғанымен, 2025 жылғы деректердің болмауы елдің кейінгі динамикасын толық бағалауға мүмкіндік бермейді. Жалпы алғанда, сурет Орталық Азия елдері арасындағы көрсеткіштердің абсолюттік деңгейінде елеулі айырмашылық сақталғанын және Қазақстан мен Өзбекстанның өңірдегі жетекші позицияларын көрсетеді.

Жалпы өсу тенденциясына қарамастан, Қазақстан шектеулі қарқын көрсетті, ал Қырғызстан мен Тәжікстанда қосылған құнның айтарлықтай өсімі мемлекеттік қолдау мен өндірістік-өткізу тізбектерінің дамуын көрсетеді. Тәжік экономикасы агроөндірістің жоғары деңгейімен және Орталық Азия елдері арасында ауыл шаруашылығындағы жұмыспен қамтылудың ең жоғары үлесімен сипатталады. Өзбекстанда, мысалы, ауыл шаруашылығы өнімдерінің диверсификациясы және мемлекет тарапынан қолдауға байланысты қосылған құнның күрт өсімі байқалды. Түркіменстанда 2022 ж. ауыл шаруашылығының жалпы қосылған құнының алдыңғы жылмен салыстырғандағы өсімі 5,7%-ды құрады. Бұл сауда мен өнеркәсіптен кейінгі үшінші көрсеткіш және құрылыс пен көлік және байланыс салаларындағыдан айтарлықтай жоғары [22].

Орталық Азия елдерінде жан басына шаққандағы ЖІӨ мен ауыл шаруашылығындағы қосылған құн үлесінің өзара байланысы жалпы алғанда табыс деңгейі өскен сайын ауыл шаруашылығы қосылған құны үлесінің азаятын басқа дамушы елдердің әдеттегі суретіне сәйкес келеді [23].

Аймақта 480 млн га ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер шоғырланған. Бұл планетаның барлық ауыл шаруашылық жерлерінің 10,1%-ы – Жер халқының шамамен 3%-ын иеленетін елдер. Сонымен қатар аймақ егістік жерлерді пайдаланудың төмен коэффициентімен сипатталады, бұрын айналымнан шығарылған алқаптарды қайтадан пайдалануға енгізу мүмкіндігі бар (1990–2021 жж. 165 млн га-дан 115 млн га-ға дейін қысқарды) [24].

Түркіменстан, Өзбекстан және Тәжікстан кеңестік дәуірден бастап мақтаның негізгі өндірушілері болды және бүгінде де ол осы елдер экономикасы үшін негізгі валюталық дақыл болып қала береді, дегенмен өндіру көбіне қосымша өңдеу мен қосылған құнсыз жүзеге асырылады. Мақта Қазақстанның оңтүстігінде және Қырғызстанда да өсіріледі, бірақ нарық құрылымы елдер бойынша ерекшеленеді: Түркіменстан мен Өзбекстанда мемлекеттік, Тәжікстанда жеке монополия басым, ал Қазақстан мен Қырғызстанда нарық неғұрлым либералды – мұнда мақта жинаушылар мен тазалау зауыттары бәсекелескен жерде өндіруші бағалары әдетте жоғары болады [25].

Қазақстан аймақта дәнді дақылдар мен ұн өндірісінде жетекші рөл атқарады және өзін-өзі дәнмен қамтамасыз ететін, бидай мен ұн экспорттайтын жалғыз ел болып табылады: бидай мен дән өнімдері оның ауыл шаруашылық экспортының 60%-дан астамын құрайды. Қазақстан ұны сапасы жоғары деп саналатындықтан, Тәжікстанның бидайға деген қажеттілігінің шамамен жартысы дәл осы импортпен қанағаттандырылады, ал кейбір ауылдық үй шаруашылықтары қазақстандық ұнды өз бидайымен араластырады.

Ресей, Еуропалық Одақ және Қытай – өңір үшін маңызды сауда серіктестері, оларға негізінен мақта мен бидай, аз дәрежеде көкөністер мен жемістер экспортталады.

Өзбекстанның шығысын, Тәжікстанның солтүстігін және Қырғызстанның оңтүстігін қамтитын Ферғана алқабы ұқсас өндіріс моделінің үлгісін көрсетеді. Бұл аймақтағы фермерлер негізінен ішкі нарыққа арналған жемістер, көкөністер мен жаңғақтар өсіреді. Үш елдің барлығы осы өнімдерді ішкі, сондай-ақ аз дәрежеде сыртқы нарықта өндіру және сату тұрғысынан ұқсас. Қазақстан жемістер мен көкөністерге арналған өткізу нарығы ретінде маңызды рөл атқарады. Кептірілген жемістер мен жаңғақтар аймақтан тыс жерлерге экспортталады.

Импортта негізгі үлесті шай, қант, тауық еті, өсімдік майы мен сары май сияқты сүт өнімдері, какао қосылған кофе құрайды; бұл тауарлардың бір бөлігі Қазақстан арқылы келеді, кейде реэкспорт түрінде.

Сонымен қатар Қырғызстан осы өңірде кептірілген жемістер, жүзім және жаңғақтарды белсенді экспорттайды, бұл жергілікті фермерлер үшін маңызды табыс көзі.

Тәжікстан, Түркіменстан, Өзбекстан бойынша ауыл шаруашылық сауда құрылымының кейбір деректері ресми көздерде толық ұсынылмаған.

Жалпы алғанда, Қазақстанның дәнді дақылдар өндірудегі әлеуеті күшті, бірақ жемістер, көкөністер, ет пен сүт өнімдері санаттарында ел әлі өзін-өзі толық қамтамасыз ете алмай, айтарлықтай импорттауды жалғастыруда – өндіріс технологияларын жақсарту мен жергілікті нарықтарды дамыту осы тәуелділікті азайта алады.

ҚР Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2023 ж. ауыл, орман және балық шаруашылығының жалпы шығарылымы 7 625,2 млрд теңгені құрап, алдыңғы жылмен салыстырғанда 8,4%-ға төмендеді [26]; 2025 жылдың қаңтар-сәуірінде көрсеткіш 987,9 млрд теңгеге жетіп, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда номиналды түрде 10,6%-ға (нақты мәнде – 4%-ға) өсті, бұл салада өсу мен құлдырау кезеңдерінің алма-кезек ауысатынын көрсетеді.

Қырғызстанның ауыл шаруашылығы өнім алуантүрлілігімен ерекшеленгенімен, экспорт пен импорт арасында теңгерімсіздік байқалады: қызанақ, пияз және қияр сияқты өнімдердің салыстырмалы жоғары импорты отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігін көрсетсе, бидай, күріш пен жұмыртқаның айтарлықтай импорты ішкі өндірістің жетіспеушілігін білдіреді. Арпа мен қарақұмық экспортының төмен көлемі осы секторлардағы бәсекелестік олқылықты, ал қант пен майдың көп мөлшерде импортталуы сауда балансына кері әсерді куәландырады.

Қырғыз Республикасы Ұлттық статистика комитетінің деректері бойынша 2024 ж. бидай жиыны алдыңғы жылмен салыстырғанда 51%-ға (665 мың тоннаға дейін), арпа 60%-ға (611 мың тоннаға дейін) өсіп, жалпы дән жиыны 2,1 млн тоннаны құрады (+28,4%), ал орташа өнімділік 27,5-тен 35 ц/га-ға дейін артты [27]. Қырғызстанның ауыл шаруашылығы тәжірибе, технологиялар мен өнімдер алмасуға ықпал ете алатын Қазақстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан сияқты көрші елдермен ынтымақтастықты кеңейту әлеуетіне ие.

Тәжікстан негізгі дақылдарды (бидай, күріш, жүгері) импорттайды, ал мақта экспорты тұрақты өсуде (49,55%-ға), бұл тоқыма саласының маңыздылығын көрсетеді. Көкөністер, кептірілген жемістер және жүзімді шарапқа арналған шикізат ретінде дамыту әлеуеті бар.

Түркіменстанда ауыл шаруашылығы экономиканың жетекші секторларының бірі: ауылдық халықтың үлесі 58%, ал жұмыс күшінің 48%-ы осы салада қамтылған. 2017–2022 жж. ЖІӨ құрылымындағы үлесі 11,0–11,8% шегінде тұрақты болды. Үрдіс жалғасуда: 2023 ж. үлес 11,3%-ды құрап, қосылған құн 4,4%-ға өсті [28]; 2024 ж. өсім қарқыны ирригацияны кеңейту есебінен 5,3%-ға жетті [29].

Деректердің жетіспеушілігіне қарамастан, Түркіменстан таза мақтадан жасалған жіп пен мақта қалдықтарын табысты экспорттайды (2021 ж. қалдықтар экспорты айтарлықтай өсті), бұл тоқыма саласының дамығандығы мен әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін көрсетеді.

Астық, ет-сүт өнімдері мен басқа дақылдарды әртараптандыру импортқа тәуелділікті азайтып, әлемдік баға тербелістеріне осалдықты төмендете алады. Тоқыма тауарлары сияқты жоғары қосылған құны бар өнімдер ұзақ мерзімді тұрақты пайда әкелуге қабілетті, ал бұл әлеуетті іске асыру реформалар мен инвестицияларды талап етеді.

Өзбекстан мақта мен оның өңделген өнімдерінің (мысалы, бөлшек емес жіп) ірі экспорттаушысы болып қала береді, сонымен қатар жүзім, алма, алмұрт, күріш, бидай және жүгеріні өндіреді әрі экспорттайды; сол уақытта картоп, дәнді дақылдар, ет пен сүт өнімдерінің айтарлықтай импорты осы салалардағы меншікті өндірістің жетіспеушілігін көрсетеді.

Толық жылдық деректер бойынша 2024 ж. ел бойынша ауыл, орман және балық шаруашылығының жалпы көлемі 467,04 трлн сумды құрап, 3,1%-ға өсті (ЖІӨ құрылымындағы үлесі 21,2%-дан 19,2%-ға дейін төмендеді) [30]; 2025 ж. бұл көрсеткіш 538,9 трлн сумға жетіп, 4,4%-ға өсті, оның ішінде мақта өндірісі 25,4%-ға, астық 13%-ға артты [30].

Қорытынды

Жүргізілген талдау Орталық Азия елдерінің индустриялық және аграрлық әлеуеті олардың ұлттық экономикаларының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың нақты негізі бола алатынын растайды, дегенмен бұл әлеуетті толық іске асыру бірқатар жүйелі проблемаларды шешуді талап етеді.

Атап айтқанда, ауыл шаруашылық секторындағы оң өсу көрсеткіштеріне қарамастан, өнімдердің халықаралық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігі әлі де төмен: бұған заманауи технологиялардың жетіспеушілігі және жер ресурстарын тиімсіз пайдалану себеп болады. Мысалы, Қазақстанда ауыл шаруашылық алқаптарының маңызды резервтеріне қарамастан, егістік жерлерді пайдалану коэффициенті төмен болып қалуда. Сонымен қатар, қаржыландыру мен кредит ресурстарына қол жеткізу мәселелері де шаруалардың өндірісті дамытуға инвестиция салу мүмкіндіктерін шектейді.

Орталық Азия елдеріндегі инфляция мен ауыл шаруашылық өнімдері нарығының конъюнктурасы аймақтағы экономикалық ахуалдың екі маңызды аспектісін білдіреді: жоғары инфляция өндіріс шығындарының өсуіне алып келіп, өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсер етсе, төмен және орташа инфляция, керісінше, бағалардың тұрақтылығына ықпал етіп, фермерлер мен тұтынушылар үшін қолайлы жағдай қалыптастырады және ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына негіз жасайды.

Жоғары инфляция ауыл шаруашылық өнімдерінің бағасын арттырып, тұтынушылардың қолжетімділігін төмендетеді, дегенмен бұл байланыс сызықты емес: кейбір жылдары жоғары инфляцияға қарамастан, Қырғызстан сияқты елдер ауыл шаруашылығы тауарларына бағалардың өсуін тежей алды. Демек, инфляция деңгейі мен ауыл шаруашылығы тауарларына бағалар арасында корреляция байқалғанымен, оған өнімділік, маусымдық ауытқулар және геосаяси оқиғалар сияқты басқа да факторлар айтарлықтай әсер етеді.

Ұсынылған елдердің көпшілігінде дәнді дақылдар өнімділігі өсу тенденциясына ие, дегенмен климаттық және технологиялық факторларға байланысты жылдар бойынша ауытқулар байқалады: Қырғызстан 2021 ж. климаттық аномалияларға байланысты өнімділіктің айтарлықтай төмендеуімен ерекшеленсе, Түркіменстан мен Өзбекстан салыстырмалы тұрақты өнімділік көрсетті. Жоғары өнімділік азық-түлік тапшылығының алдын алып, импортқа тәуелділікті азайтуға көмектеседі, ал өнімділіктің төмендеуі, керісінше, тапшылық пен баға өсіміне алып келеді.

Өнімділікті 1,5–2 есеге арттыру мүмкіндігі бар: Еуразиялық елдерде ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігі дамыған елдердің көрсеткіштерінен артта қалады, бұл негізінен тыңайтқыштарды жеткіліксіз қолданумен және заманауи ауыл шаруашылық техникасының жетіспеушілігімен түсіндіріледі.

Аталған өнімділік резервтерін іске асырудың неғұрлым тиімді жолы – жеке шаруашылықтар деңгейінде емес, дәл осы негізде кәсіпкерлер ынтымақтасып, өзара тиімділігін арттыратын өндіріс тізбегін құру.

1. Өндіріс тізбегінің қатысушылары:
2. Өндірушілер: фермерлер, кооперативтер, агрохолдингтер.
3. Өңдеушілер: консервілеу, кептіру, мұздату компаниялары.
4. Дистрибьюторлар: тарату мен жеткізумен айналысатын компаниялар.
5. Ритейлерлер: дүкендер, супермаркеттер, нарықтар.

Тұтынушылар: соңғы сатып алушылар.

Елдердің ерекшеліктерін ескере отырып, өндіріс тізбектерін құру үшін перспективалы тауарлар:

- ♦ Мақта – аталған елдер оның ірі өндірушілері, мата мен тоқыма бұйымдарына өңдеу тізбегін құру тиімді болар еді.

- ♦ Дәнді дақылдар (бидай, арпа, жүгері) – азық-түлік қауіпсіздігі үшін маңызды, жоғары қосылған құны бар өнімдерге өңделу әлеуеті бар.

- ♦ Жемістер мен көкөністер (қызанақ, пияз, алма, алмұрт және т.б.) – өңдеу мен буып-түюге арналған тізбектер құруға қолайлы.

- ♦ Сүт өнімдері (сыр, йогурт) – әсіресе сүт өнеркәсібі дамыған Қырғызстан мен Қазақстанда перспективалы.

- ♦ Ет және ет өнімдері – ақуызға деген өсіп отырған сұранысты ескере отырып маңызы артуда.

- ♦ Майлы дақылдар (күнбағыс, мақта) – нарық сұранысына байланысты перспективалы бағыт.

- ♦ Тоқыма және тігін бұйымдары – мақта базасы негізінде тиісті өндіріс тізбектерін құруға болады.

- ♦ Кептірілген жемістер мен жаңғақ пасталары – сауықтыру тамақ нарығында танымал, экспорттық әлеуеті бар.

- ♦ Темекі өнімдері – кейбір елдерде дамыған өнеркәсіп, ынтымақтастыққа қызықты сала.

Жобаны іске асыру климаттық жағдайлар, топырақ сапасы, технологиялық база мен мемлекеттік қолдауды ескеруді талап етеді.

Тамақ өнеркәсібі – алуантүрлі ауыл шаруашылық ресурстарына сүйенетін негізгі сала; оны дамыту жаңа технологиялар мен жергілікті брендтерді әлемдік нарыққа шығару арқылы экспорт пен қосылған құнды арттыра алады.

Осылайша, табиғи ресурстардың болуына байланысты Орталық Азия елдері индустриялық-аграрлық бағытта инновациялық интеграцияланған құрылымдар қалыптастыруға үлкен әлеуетке ие; зерттеу нәтижесінде энергетика, ауыл шаруашылығы және химия өнеркәсібі ең жоғары индустриялық-аграрлық әлеуетке ие салалар ретінде анықталды, ал көлік-логистика инфрақұрылымы бұл үш саланың өнімін әлемдік нарықтарға шығарудың негізгі алғышарты болып табылады.

Осы үш саланы басымдыққа бөлудің негізгі критерийі табиғи ресурстық база мен қолданыстағы инфрақұрылымға сүйену, бұл тезірек іске асырылатын жобаларды білдіреді. Дегенмен әр саланың нақты дамуы институционалдық ерекшеліктер мен инвестициялық ахуалға тәуелді – бұл алдағы зерттеулердің пәні бола алады.

Демек, индустриялық-аграрлық интеграцияланған құрылымдарды мақсатты түрде дамыту Орталық Азия елдерінің шикізаттық бағыттан жоғары қосылған құны бар өндіріске көшуін жеделдетіп, олардың ұлттық экономикаларының жаһандық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін нығайтудың негізгі тетігіне айналады.

Қаржыландыру туралы ақпарат). Осы зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылады (№ AP26101487

грант, «Жаңа экономикалық сын-қатерлер жағдайында Қазақстан Республикасының Орталық Азиядағы тұрақты бәсекелестік артықшылықтарын дамыту»).

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Koh S.G.M., Kwok A.O.J. Regional integration in Central Asia: Rediscovering the Silk Road. *Tourism Management Perspectives*. 2017, vol. 22, pp. 64–66. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.01.002>
- 2 China-Central Asia collaboration a necessity. *China Daily*. 16.06.2025. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202506/16/WS684f4eeaa310a04af22c65ae.html> (accessed: 19.03.2026)
- 3 Central Asia's GDP Surpasses \$500 Billion Amid Strong Regional Growth. *Caspian Post*. 17.03.2026. URL: <https://caspiantpost.com/central-asia/central-asia-s-gdp-surpasses-500-billion-amid-strong-regional-growth> (accessed: 19.03.2026)
- 4 GDP (current US\$) – Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, Tajikistan, Japan Data. World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2023> (accessed: 21.03.2026)
- 5 Trade Map – Trade statistics for international business development. International Trade Centre (ITC). URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx> (accessed: 21.03.2026)
- 6 World Bank. World Development Indicators: Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP). Industry (including construction), value added (% of GDP). Services, value added (% of GDP). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS> (accessed: 21.03.2026)
- 7 Laldjebaev M., Isaev R., Saukhimov A. Renewable energy in Central Asia: an overview of potentials, deployment, outlook and barriers. *Energy Reports*. 2021, vol. 7, pp. 3125–3136. URL: <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.05.014>
- 8 Экономика Центральной Азии: новый взгляд. Евразийский Банк Развития. 2022. URL: <https://eabr.org/analytics/special-reports/ekonomika-tsentralnoy-azii-novyy-vzglyad/> (дата обращения: 21.03.2026)
- 9 Дробны Н. Токаев назвал серьезное преимущество стран Центральной Азии. 2023. URL: <https://www.zakon.kz/ekonomika-biznes/6406834-tokaev-nazval-sereznoe-preimushchestvo-stran-tsentralnoy-azii.html> (дата обращения: 19.03.2026)
- 10 Uzbekistan Ranks Among World's Top 10 Gold Producers with 129 Tons Mined in 2024. *UzDaily.com*. 15.09.2025. URL: <https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistan-ranks-among-worlds-top-10-gold-producers-with-129-tons-mined-in-2024/> (accessed: 19.03.2026)
- 11 Uzbekistan Cotton Area, Yield and Production. United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service (IPAD). URL: <https://ipad.fas.usda.gov/countrysummary/Default.aspx?id=UZ&crop=Cotton> (accessed: 19.03.2026)
- 12 Kazakhstan Oil Reserves, Production and Consumption Statistics. *Worldometers.info*. URL: <https://www.worldometers.info/oil/kazakhstan-oil/> (accessed: 29.03.2026)
- 13 Turkmenistan natural gas production: data and insights. *Offshore Technology*. URL: <https://www.offshore-technology.com/data-insights/turkmenistan-natural-gas-production/> (accessed: 30.05.2026)
- 14 Горнометаллургическая отрасль Республики Казахстан. Отчет АО «Казахстанская фондовая биржа», 2019. URL: https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_mining_2019.PDF (дата обращения: 19.03.2026)
- 15 Более 437,1 млн тонн грузов перевезено железнодорожным транспортом в 2024 году. *Rail-news.kz*. URL: <https://rail-news.kz/ru/news/19717-bolee-4371-mln-tonn-gruzov-perevezeno-zeleznodoroznym-transportom-v-2024-godu.html> (дата обращения: 29.05.2026)
- 16 Объем грузоперевозок через Казахстан вырос на 7,1%, 12.06.2025. URL: <https://www.inform.kz/ru/obem-gruzoperevozok-cherez-kazahstan-viros-na-71-6d86b4> (дата обращения: 09.03.2026)
- 17 Батищева Т. Почему увеличение перевозок не сказывается на росте страхования грузов. 2022. URL: https://forbes.kz/finances/insurance/mimo_rta_1664850904/ (өтініш берілген күн: 19.03.2026)
- 18 Казахстан оказался в лидерах по самообеспеченности едой среди стран Евразийского региона. *ИС Параграф*. 2025. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32354388&pos=29;250 (дата обращения: 19.03.2026)
- 19 Исследование ЕАБР: Евразийский регион может «прокормить» 600 млн человек. URL: <https://eabr.org/press/releases/issledovanie-eabr-evraziyskiy-region-mozhet-prokormit-600-mln-chelovek/>. (дата обращения: 19.03.2026)
- 20 Вонг П., Асаубаева Д., Анастасиаду А., Чэнг Цзяюэ. Устойчивая трансформация сельского хозяйства в северной и Центральной Азии// Рабочий документ Субрегионального отделения для Северной и Центральной Азии. – 2023. – 51 с.

21 Gross value added at basic prices (GVA) (current US\$) – Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.FCST.CD?end=2022&locations=KZ-KG-TJ-TM-UZ&start=1995&view=chart> (accessed: 19.03.2026)

22 В Туркменистане зафиксирован значимый рост сельхозпроизводства. Новости Центральной Азии. URL: <https://centralasia.news/21300-v-turkmenistane-zafiksirovan-znachimyj-rost-selhozproduktstva.html> (дата обращения: 19.03.2026)

23 Insights on the Business Climate in Kazakhstan. OECD Publishing, Paris, 2023, 95 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/bd780306-en>

24 Продовольственная безопасность и раскрытие агропромышленного потенциала Евразийского региона: Доклады и рабочие документы. URL: https://eabr.org/upload/iblock/8b7/EDB_2023_Report-1_Food-Security_rus.pdf (дата обращения: 25.03.2026)

25 Сельское хозяйство в Центральной Азии: как реализовать потенциал? Интервью с Ирной Хофман (часть 1) – Central Asia Analytical Network. URL: <https://stanradar.com/news/full/31425-selskoe-hozjajstvo-v-tsentralnoj-azii-kak-realizovat-potentsial-chast-ii.html> (дата обращения: 19.03.2026)

26 Валовой выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства в Республике Казахстан (2023 г.). Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 05.07.2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158420/> (дата обращения: 28.03.2026)

27 Итоги сбора урожая сельскохозяйственных культур в 2024 году. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. URL: <https://stat.gov.kg/ru/news/itogi-sbora-urozhaya-selskohozyajstvennyh-kultur-v-2024-godu/> (дата обращения: 28.03.2026)

28 Рост ВВП Туркменистана за 2023 год составил 6,3 процента. Turkmenistan.gov.tm. URL: <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/80257/rost-vvp-turkmenistana-za-2023-god-sostavil-63-procenta> (дата обращения: 28.03.2026)

29 ВВП Туркменистана вырос на 6,3% за десять месяцев 2024 года. Turkmenportal.com. URL: <https://turkmenportal.com/ru/news/84544-vvp-turkmenistana-vyros-na-63-za-desyat-mesyacev-2024-goda> (дата обращения: 28.03.2026)

30 ВВП Узбекистана за 2024 год достиг 1,45 квадриллиона сумов. Gazeta.uz, 07.02.2025. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2025/02/07/gdp-uzbekistan-2024/> (дата обращения: 28.03.2026)

REFERENCES

1 Koh S.G.M., Kwok A.O.J. (2017) Regional integration in Central Asia: Rediscovering the Silk Road. Tourism Management Perspectives, vol. 22, pp. 64–66. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.01.002> (In English)

2 China-Central Asia collaboration a necessity. China Daily. 16.06.2025. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202506/16/WS684f4eeaa310a04af22c65ae.html> (accessed: 19.03.2026) (In English)

3 Central Asia's GDP Surpasses \$500 Billion Amid Strong Regional Growth. Caspian Post. 17.03.2026. URL: <https://caspianpost.com/central-asia/central-asia-s-gdp-surpasses-500-billion-amid-strong-regional-growth> (accessed: 19.03.2026) (In English)

4 GDP (current US\$) – Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, Tajikistan, Japan Data. World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2023> (accessed: 21.03.2026) (In English)

5 Trade Map – Trade statistics for international business development. International Trade Centre (ITC). URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx> (accessed: 21.03.2026) (In English)

6 World Bank. World Development Indicators: Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP). Industry (including construction), value added (% of GDP). Services, value added (% of GDP). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS> (accessed: 21.03.2026) (In English)

7 Laldjebaev M., Isaev R., Saukhimov A. (2021) Renewable energy in Central Asia: an overview of potentials, deployment, outlook and barriers. Energy Reports, vol. 7, pp. 3125–3136. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.05.014> (In English)

8 Jekonomika Central'noj Azii: novyj vzgljad. Evrazijskij Bank Razvitija. 2022. URL: <https://eabr.org/analytics/special-reports/ekonomika-tsentralnoj-azii-novyy-vzglyad/> (data obrashhenija: 21.03.2026) (in Russian)

9 Drobny N. (2023) Tokaev nazval ser'eznoe preimushchestvo stran Central'noj Azii. URL: <https://www.zakon.kz/ekonomika-biznes/6406834-tokaev-nazval-sereznoe-preimushchestvo-stran-tsentralnoj-azii.html> (data obrashhenija: 19.03.2026) (in Russian)

10 Uzbekistan Ranks Among World's Top 10 Gold Producers with 129 Tons Mined in 2024. UzDaily. com. 15.09.2025. URL: <https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistan-ranks-among-worlds-top-10-gold-producers-with-129-tons-mined-in-2024/> (accessed: 19.03.2026)

11 Uzbekistan Cotton Area, Yield and Production. United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service (IPAD). URL: <https://ipad.fas.usda.gov/countrysummary/Default.aspx?id=UZ&crop=Cotton> (accessed: 19.03.2026)

12 Kazakhstan Oil Reserves, Production and Consumption Statistics. Worldometers.info. URL: <https://www.worldometers.info/oil/kazakhstan-oil/> (accessed: 29.03.2026)

13 Turkmenistan natural gas production: data and insights. Offshore Technology. URL: <https://www.offshore-technology.com/data-insights/turkmenistan-natural-gas-production/> (accessed: 30.05.2026)

14 Gornometallurgicheskaja otrasl' Respubliki Kazahstan. Otchet AO «Kazahstanskaja fondovaja birzha», 2019. URL: https://kase.kz/files/presentations/ru/KASE_mining_2019.PDF (data obrashhenija: 19.03.2026) (in Russian)

15 Bolee 437,1 mln tonn gruzov perevezeno zheleznodorozhnym transportom v 2024 godu. Rail-news. kz. URL: <https://rail-news.kz/ru/news/19717-bolee-4371-mln-tonn-gruzov-perevezeno-zeleznodorozhnym-transportom-v-2024-godu.html> (data obrashhenija: 29.05.2026) (in Russian)

16 Ob#em gruzoperevozok cherez Kazahstan vyros na 7,1%, 12.06.2025. URL: <https://www.inform.kz/ru/obem-gruzoperevozok-cherez-kazahstan-vyros-na-71-6d86b4> (data obrashhenija: 09.03.2026) (in Russian)

17 Batishheva T. Pochemu uvelichenie perevozok ne skazyvaetsja na roste strahovanija gruzov. 2022. URL: https://forbes.kz/finances/insurance/mimo_rta_1664850904/ (etinish berilgen kyn: 19.03.2026) (in Russian)

18 Kazahstan okazalsja v liderah po samoobespechennosti edoj sredi stran Evrazijskogo regiona. IS Paragraf. 2025. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=32354388&pos=29;250 (data obrashhenija: 19.03.2026) (in Russian)

19 Issledovanie EABR: Evrazijskij region mozhet «prokormit'» 600 mln chelovek. URL: <https://eabr.org/press/releases/issledovanie-eabr-evraziyskiy-region-mozhet-prokormit-600-mln-chelovek/> (data obrashhenija: 19.03.2026) (in Russian)

20 Vong P., Asaubaeva D., Anastasiadu A., Chjeng Czjajuje. (2023) Ustojchivaja transformacija sel'skogo hozjajstva v severnoj i Central'noj Azii// Rabochij dokument Subregional'nogo otdelenija dlja Severnoj i Central'noj Azii. 51 p. (in Russian)

21 Gross value added at basic prices (GVA) (current US\$) – Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.FCST.CD?end=2022&locations=KZ-KG-TJ-TM-UZ&start=1995&view=chart> (accessed: 19.03.2026) (In English)

22 V Turkmenistane zafiksirovan znachimyj rost sel'hozprodukcii. Novosti Central'noj Azii. URL: <https://centralasia.news/21300-v-turkmenistane-zafiksirovan-znachimyj-rost-selhozprodukcii.html> (data obrashhenija: 19.03.2026) (in Russian)

23 Insights on the Business Climate in Kazakhstan. OECD Publishing, Paris, 2023, 95 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/bd780306-en> (in Russian)

24 Prodovol'stvennaja bezopasnost' i raskrytie agropromyshlennogo potentsiala Evrazijskogo regiona: Doklady i rabochie dokumenty. URL: https://eabr.org/upload/iblock/8b7/EDB_2023_Report-1_Food-Security_rus.pdf (data obrashhenija: 25.03.2026) (in Russian)

25 Sel'skoe hozjajstvo v Central'noj Azii: kak realizovat' potentsial? Interv'ju s Irnoj Hofman (chast' 1) – Central Asia Analytical Network. URL: <https://stanradar.com/news/full/31425-selskoe-hozjajstvo-v-tsentralnoj-azii-kak-realizovat-potentsial-chast-ii.html> (data obrashhenija: 19.03.2026) (in Russian)

26 Valovyj vypusk produkcii (uslug) sel'skogo, lesnogo i rybnogo hozjajstva v Respublike Kazahstan (2023 g.). Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan, 05.07.2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/158420/> (data obrashhenija: 28.03.2026) (in Russian)

27 Itogi sbora urozhaja sel'skohozjajstvennyh kul'tur v 2024 godu. Nacional'nyj statisticheskij komitet Kyrgyzskoj Respubliki. URL: <https://stat.gov.kg/ru/news/itogi-sbora-urozhaya-selskohozjajstvennyh-kul'tur-v-2024-godu/> (data obrashhenija: 28.03.2026) (in Russian)

28 Rost VVP Turkmenistana za 2023 god sostavil 6,3 procenta. Turkmenistan.gov.tm. URL: <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/80257/rost-vvp-turkmenistana-za-2023-god-sostavil-63-procenta> (data obrashhenija: 28.03.2026) (in Russian)

29 VVP Turkmenistana vyros na 6,3% za desjat' mesjacev 2024 goda. Turkmenportal.com. URL: <https://turkmenportal.com/ru/news/84544-vvp-turkmenistana-vyros-na-63-za-desyat-mesyacev-2024-goda> (data obrashhenija: 28.03.2026) (in Russian)

30 VVP Uzbekistana za 2024 god dostig 1,45 kvadrilliona sumov. Gazeta.uz, 07.02.2025. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2025/02/07/gdp-uzbekistan-2024/> (data obrashhenija: 28.03.2026) (in Russian)

АРУПОВА Н.А.,¹

м.э.н., ведущий научный сотрудник.

e-mail: nargiza-05@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-2956-1288

АБРАМОВ В.Л.,^{*2}

д.э.н., профессор.

*e-mail: valabr@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0002-6351-2594

АРУПОВ А.А.,¹

м.э.н., научный сотрудник.

e-mail: a_azat@bk.kz

ORCID ID: 0009-0006-5161-9753

АСАНОВА М.М.,³

докторант.

e-mail: 25261073@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0002-8311-1912

¹Институт мировой экономики и
международных отношений,

г. Алматы, Казахстан

²Финансовый университет при
Правительстве Российской Федерации,
г. Москва, Россия

³Университет «Тұран»,
г. Алматы, Казахстан

ИНДУСТРИАЛЬНЫЙ И АГРАРНЫЙ ПОТЕНЦИАЛЫ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ КАК ФУНДАМЕНТ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК

Аннотация

Статья посвящена оценке индустриального и аграрного потенциала стран Центральной Азии как основы повышения конкурентоспособности их национальных экономик в условиях сохраняющейся зависимости региона от сырьевой конъюнктуры и его транспортно-географической изолированности от мировых экономических центров. Цель исследования – на основе комплексного сравнительного анализа индустриально-аграрного потенциала пяти стран региона научно обосновать приоритетные направления формирования интеграционных производственных структур с полным производственным циклом. Анализ построен вокруг двух групп критериев – структурных предпосылок (природные ресурсы, инфраструктура, трудовые ресурсы) и количественно-экономических показателей (ВВП, уровень индустриализации, экспорт, отраслевая структура экономики) – с исследованием, выстроенным вокруг Казахстана как регионального лидера. Научная и практическая значимость работы состоит в систематизации накопленных знаний о региональной интеграции – теме, недостаточно разработанной в международной литературе применительно к постсоветскому пространству, – а также в выявлении приоритетных отраслей (энергетика, химическая промышленность, агропромышленный комплекс) и конкретных товарных цепочек (хлопок, зерновые, плодоовощная и молочная продукция и др.), перспективных для формирования интеграционных структур. Вклад работы заключается в кросс-страновом сопоставлении на основе верифицированных официальных данных с прозрачным указанием ограничений анализа (неполнота статистики, различия национальных методологий, описательно-сопоставительный характер выводов). Практическая значимость итогов состоит в возможности их использования при разработке рекомендаций профильным министерствам, а также как основы для дальнейших институциональных и инвестиционных исследований.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, национальная экономика, индустриальный потенциал, аграрный потенциал, устойчивое развитие, экономическая интеграция.

ARUPOVA N.A.,¹

m.e.s., leading researcher.

e-mail: nargiza-05@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-2956-1288

ABRAMOV V.L.,^{*2}

d.e.s., professor.

*e-mail: valabr@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0002-6351-2594

ARUPOV A.A.,¹

m.e.s., researcher.

e-mail: a_azat@bk.kz

ORCID ID: 0009-0006-5161-9753

ASANOVA M.M.,³

PhD student.

e-mail: 25261073@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0002-8311-1912

¹Institute of world economy and

international relations,

Almaty, Kazakhstan

²Financial University under the

Government of the Russian Federation,

Moscow, Russian

³Turan University,

Almaty, Kazakhstan

INDUSTRIAL AND AGRARIAN POTENTIALS OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES AS A FOUNDATION FOR THE COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMIES

Abstract

This article assesses the industrial and agrarian potential of Central Asian countries as a foundation for enhancing the competitiveness of their national economies, given the region's continued dependence on commodity price cycles and its transport-geographic isolation from the world's major economic centers. The aim of the study is to provide a scientific justification for priority directions in forming integrated production structures capable of ensuring a full production cycle, based on a comprehensive comparative analysis of the industrial-agrarian potential of the five regional countries. The analysis rests on two groups of criteria – structural preconditions (natural resources, infrastructure development, labor availability) and quantitative economic indicators (GDP, industrialization level, exports, economic structure) – with the study organized around Kazakhstan as the regional leader. The scientific and practical significance of the work lies in systematizing accumulated knowledge on regional integration, a topic insufficiently studied in the international literature with respect to the post-Soviet space, and in identifying priority sectors (energy, chemical industry, agro-industrial complex) and specific commodity chains (cotton, grains, fruits and vegetables, dairy products, and others) promising for the formation of integrated structures. The contribution of the study lies in its cross-country comparison grounded in verified official data, with an explicit acknowledgment of analytical limitations (incomplete statistics, divergent national methodologies, and the descriptive-comparative rather than strictly causal nature of the conclusions). The practical value of the findings lies in their applicability to policy recommendations for sectoral ministries, as well as their potential to serve as a foundation for further institutional and investment-focused research.

Keywords: competitiveness, competitive advantages, national economy, industrial potential, agricultural potential, sustainable development, economic integration.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.04.2026